

UNGARIA

Anul VI.

Cluș, 1897. April.

Nr. 4.

ORIGINEA ȘI PATRIA STRĂBUNĂ A MAGHIARILOR.

Orizontul popoarelor culte era în timpurile vechi umbrit de mulțimea popoarelor din vechime. Arareori era străbătută ceața ce le umbrea de cătră cutare călător sau cuceritor mare, cum fû d. o. *Cîrus*, *Dareios* și *Alesandru cel mare*, cari rupseră vëlul întunecos ce se estindea asupra popoarelor de dincolo de *Caucas* sau *Taropamisos*. Cu atât mai des crumpeau însă furtună risipitoare din arsenalul acelora. Nici munților Asiei medie, nici marilor alcătuitori de state nu le-au succedat a reținea timp îndelungat poporul Gog și Magog. Precum a sfârșit imperiile dela *Media* pân' la Egipt în timpurile biblice „poporul luptăciu dela nord,” chiar așa au alergat pre câmpul culturai hunii lui *Atila*, avarii lui *Bajan*, maghiarii lui *Arpad*, mongolii lui *Dzsingiszkán*, tătarii lui *Timur* și turcii lui *Szulejman*.

Aceasta deosebire fu cunoscută și înaintea celor vechi nu numai după locuință, ci și după limbă și făptură știeau a face deosebire între popoarele sud-vestice și nord-vestice. Limbistica și etnografia modernă însă luând toate aceste caracteristice în considerare pre toate acele popoare, cari nu aparțin nici grupului arie, nici celui semic, le înșiră sub numele *uraltaice* sau *turane*. Cu toate acestea însă originea singuratecelor națiuni, arborele familiar al maghiarilor până azi încă nu e descoperit cu siguranță. Năsuința de a dovedi înrudirea limbii maghiare cu cea ale popoarelor indo-germane a cărei rezultat îl spera chiar și *Iosif Eötvös*, azi e numai a *Istoricilor*, precum se întâmplă și cu aceea dorință a teologilor vechi de arăta înrudire între *jidani* și maghiari. Filologia comparativă a lăsat acestor combinații un teren foarte mititel.

Mituri mai târzie, atât din țară cât și din străinătate, ne prezintă pre maghiari ca urmași ai hunilor; dar aceasta nu suntem în stare a o dovedi; nici nega nu putem, că doar' strămoșii maghiarilor nu ar fi putut aparține imperiului lui Atila, care după date sigure se estindea pân la Caucas și Ural, atât mitul patriotic, care stimează pre Atila pre strămoșul eroilor maghiari pre cum și cronicarii germâni și italieni fură conduși de un anumit simț istoric uniton când au presupus înrudirea, asemănarea mare dintre: prezentarea esternă, modul de luptă, moravuri și obiceiuri; ba primul dat care se refereste la maghiari, încă dela huni i derivă pre aceia. Acesta se află în cartea Gotului *Iordanes*, care a scris cam la a. 550 în Constantinopol Istoria națiunei sale.¹

Iordanes înșiră vițele hune cari au locuit în *Scythia* și zice: „Pre unii i numesc altziaghiri, pre alții szaviri, cari locuiesc deosebit. Altziaghirii locuiesc lângă Kherson, unde sărăcuțul comerciant și aduce articlii asiatici; vara călătorese pre tot teritoriul după cum recere lipsa de pășunat a vitelor ce posed; eara însă se trag cătră Marea-neagră. În partea aceea s cunoșuți și *hunugrii* după comerciul lor cu pei bune.“ Prin urmare o viță hună — în care nu e greu a cunoaște pre *cazari* — a ernat lângă Marea-neagră, hunugrii, de cari face amintire, mai departe cătră Ural și pădurile cele mari de unde aduceau piei bune. Dacă aceștia în faptă sunt străbunii maghiarilor, atunci locuința lor cade în acel ținut unde Dnistru ajunge mai aproape de Volga.

Tot cam acel ținut ni-l indică și alt dat, care e cu ceva mai vechiu. Hunii de sub Bospor — aici avem a pricepe sub Bospor, marea asovică — la a. 528 se mestecă în luptă cu coloniile grecești înfloritoare și atânătoare de împăratul Constantinopolitean. Causa acestui resbel a fost, că *Gorda*, regele hun a trecut la religiunea creștină din causă poporul seu în frunte cu fratele seu dulce s'a resculat contra lui și l'au ucis, regele nou după aceea pustii țermurii noi ai acelu ținut, așa că trēbul trimes o flotă contra aceluia.² Nu e im-

¹ Gética. ed. Mommsen pag. 63. Cap. V.

² Theophanes, Cronographia ed de Boor I. 176. regele hunic e numitaici Μοαγερξός.

posibil, că în numele acestui rege a rămas cea mai veche formă a numelui: *magyar* sau *magyari*; în care cas poporul nostru maghiar, ca și cel osman turec, are a-și mulțami numele unui domnitoriu vestit al său. Determinarea locului de estensiune aici e și mai acurată și e foarte probabil că hunii lui *Muagyer* cari atacă ținutul Bosporului sunt identici cu *hunugrii* lui Iordanes. E de însemnat că acest nume dublu *magyar* și *hunugru* în acelaș timp vin la iveală pentru prima dată.

Scrutări mai îndelungate ca un secl, dela *Hell* pân' la *Budenz* au dovedit, că limba maghiară dintre diferitele ramuri ale familiei ural-altaice, seamănă mai bine cu cea ugrică. Tot limbistica a determinat și aceea, că o mare parte din tezaurul limbei stă foarte aproape de ramul aparținător aceleiași familie: de cel turec, ba că nici cel mongol nu e eschis dintre elementele cari alcătuiesc limba maghiară. Precisarea treptelor de înrudire a cauzat dispute aprige, interesante și adese-ori înștructive între reprezentanții părerei turcești și fin-ugrice. Au luat în rând toate cuvintele cari, ca cele mai trebuincioase și corespunzătoare celei mai inferioară clasă a dezvoltării istorice, aparțin primului inventar al limbei, cum sunt numirile corpului și părților aceluia, referințe familiari, numerii începători. În toate aceste elemente fin-ugrice par a fi în preponderanță și cuvintelor respective maghiare mai bine le corespund numirile vogulilor cari locuiesc în Ural și a căror numire seamănă mai mult cu acele. Mai ponderoasă e aceea împrejurare, că construcțiunea limbei, cu deosebire declinarea stă mai aproape de limba ugrică, deși nici în aceasta nu lipsește total elementul turcesc.

E drept că filologia comparativă a trecut preste aceea perioadă când se putea afirma despre ea, că nu mult se interesează de vocale și consonante mai puțin. E drept că cu metoda sa strict științifică deja a ajuns la rezultate mari deși nu e prolucată materia întregă și deși compararea pe acest teren e îngrounată și prin aceea, că limbile finugrice și turcești s' înrudito, și așa o cu mult mai greu a precisa la singuratece cuvinte sau forme, că oare de care grup să

ține? Originea limbei maghiare — engros — e chiarificată, și rezultatul principal foarte puțin va fi modificat prin serutările mai târzii. Problema principală acum e: a arăta că limba maghiară, tesaurul de cuvinte și forme al aceleia, de care dialect ture sau ugric stă mai aproape? Dar originea *limbei* deși e un moment de căpetenie, nu ne arată încă originea *națiunii* maghiare.

De când se ating popoarele unele cu altele, acel proces care conduce pe unul sau altul la părăsirea limbei sale străbune și luarea alteia străine, nici odată nu a încetat lucrând mereu fie încet fie mai repede. Acolo unde un popor mai mic s'a contopit cu unul mai numeros, a luat limba aceluia, așa kunii în patria noastră s'au maghiarisat, cel învins a luat limba cuceritorului pro cum a făcut galii, spaniolii și dacii romanizându-se, în alt caz poporul cuceritor învață limba iobagilor săi cum se întâmplă cu slavii ural-altaici, cari s'au slavit; normani însă după diferitele lor colonii s'au făcut francezi, italieni, engleși sau chiar ruși. Aproape jumătate din tesaurul limbei engleze de azi e de origine romană, ceea ce o pot mulțami normanilor romanizați dela cucerirea lor dela 1066. Amestecul limbei nici azi nu a încetat și e foarte clar că a trebuit să meargă mult mai repede atunci; locul și vecinătatea popoarelor migratoare s'a schimbat mereu. Partea preponderantă a elementelor fin-ugrice din limba maghiară ne dovedește chiar așa de slab — științifice — originea fin-ugrică a națiunii maghiare, precât de puțin arată caracterul roman al limbei franceze de azi: originea romană a națiunii franceze.

Așa se vede sunt mai stătornice proprietățile antropologice a singuratecelor secte ominești ca limba. Oare avut'a neamul unguresc proprietăți marcate, deschilinite de celalalte popoare europene între cari s'a așezat? Lucru foarte natural că aceasta întrebare se poată referi numai la epoca ocupării patriei, căci amestecul de curs în patria noauă a șters diferențele vechi așa, că maghiarul acum, în aceasta privință o a să număra cu totul rasei caucasice. Ba diferitele deosebite cari se pot observa încă ici-coale, cu priviro la păr, culoare, statură, se pot reduce acolo, că contopirea s'a întim-

plat cu alte și alte elemente. — Insuși maghiarul încă crede în un astfel de tip: „Nici blond, nici brunet, aceasta e specia adevărată maghiară.“ Prin urmare nice e blond ca germanii și slavii, nice brun ca popoarele asiaticе și cele din sudul Europei.¹ În aceasta caracteristică de rasă au crezut și acele popoare, între cari s'a așezat poporul maghiar. Nu la cronicile seclului IX și X ne provocăm în aceasta privință, cari se înțelege ne presintă în cele mai negre colori hoarda răpitoare, pustiitoare, ei la un scriitor serios de mai târziu care avu ocasiune a vedea pre maghiari mai adeseori și a veni în atingere cu ei. Episcopul de Freising *Otto*, rudenia Babenbergilor austriaci, descrie pre maghiari cu următoarele vorbe: „fața li-e întunecată, ochii cufundați, stătura mică.“² Scriitorul nu e prea amicabil față de națiunea vecinică, căci — după el — cu tot dreptul putem ataca soartea sau admira paciința Dzeească, care a dat un pământ așa minunat unor astfel de monstrieri. Atâta e sigur că la a. 1115, când scriea *Otto*, între maghiari și popoarele vecine exista o diferență trupească încă bătătoare la ochi.

Pre acest teren al străformării a decurs aceasta foarte repede. Canonicul orădean *Roger*, italian, deja obsearcă diferență între maghiari și kunii turci în ce privește frumseța, și încă în favoarea celei dintâi. Când au venit kunii în Ungaria — în urma grobianității lor, au tractat miserabil cu sernancele virgine, și dacă au putut, au pângărit și patul celor mai de frunte, deși pre nevestele lor urite le desprețueau maghiarii.³ Să vede deci că înainte de venirea tătarilor, va să zică la începutul seclului al XIII-lea vița maghiară deja și în cele trupești se deosăbește de cătră cea turcească.

În ce privește rasa, în privința aceea, că maghiarii nu au aparținut unei rase caucasă, ajungem tot la rezultat negativ. Dar ca să-i înșirăm lângă vița turcă, finuugrică, sau mongolă, încă nu putem neavând destule date sigure.

¹ R. Vámbéry.

² *Gesta Friderici Imp.* I. cap. 31.

³ *Carmen miserabile* cap. 3.

Precum referitor la limbă, așa și în ce privește rasa nu poate da numai acurata cunoaștere a datelor istorice, o explicare despre transformarea și amestecul care a avut loc. Scrutarea locurilor străvechi în cari au locuit, e pentru aceea de însemnătate, căci numai așa putem deduce că sub ce influințe au stat ei și până au ajuns la ținuturile Tisei și a Dunărei.

Învățații maghiari, între cari mai de curînd gr. Géza *Kun*,¹ s'au năzuit a defige cu cea mai mare punctuositate stațiunile singuratece ale emigrării maghiarilor. Cu greu va fi însă posibil a arăta fidedemn că cum au ajuns maghiarii dela muntele Altai, în pustele Asiei mijlocio, Siberia și Gobi și de aici pînă la hotarele Europei și Asiei la ținuturile lacului Caspic și la Ural. Aici sunt multe posibilități: lovitura hunilor, risipirea imperiului parthic, dar nice un dat, pre care am putea edifica mai solid.

Cele mai vechi mituri, pre cari ni-lea păstrat chronica toate pominesc: Scythia, muntele Ural, ținutul riurilor Etul și Togora, hotarele Asiei: ca patria străveche a maghiarilor. *Etul* poate fi și Volga și Don, deși Kézai 'l aseamănă cu Don-ul. „Togora, curge prin Scythia, prin păduri mari, moirle și munți acoperiți cu nea, unde din cauza negurelor soarele nici odată nu străluce, în urmă intră în Hyrkania îndreptându-se către marea nordică²” — e o descriere pre basa căreia e aproape imposibilă defigerea acurată. Ca revărsare e numită marea înghețată, dar cum ajunge acolo, dela Scythia spre nord, Hyrkania, vechiul pământ al Tarților?

Třebue să luăm în considerare și aceea, că cronica face deosebire între Scythia și imperiul Jorianilor, ca patria străveche a maghiarilor și carea ca atare o aflăm și în seclul XVI pre mapa lui Herberstein. „Spre ost dela imperiul scythilor se estinde imperiul Jorianilor, spre sud cade națiunea corosmină.” Aceasta încă e o basă foarte dubiă pentru o ce-

¹ Relationum Hungarorum cum oriente, gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Tom. I.

² Kézai kronikája kiad. Podhraczky Tom. I cap. 5.

figere geografică, ne arată însă totuși aceea, că patria străveche a maghiarilor nu au cercat-o nici în văile și pădurile Uralului, nice la țermurul mării negre, ci între lacul caspic și muntele Ural, la poarta Europei. La acest ținut ne îndrumă și novela mare din secolul XIII¹ „*Nagy Magyarországrol*” și Constantin Porphyrogenetos încă lângă riurile Atel și Jaik (Ural) amintește pro maghiari.²

Determinarea locurilor străbune pentru aceea e de mare însemnătate, căci vedem că acest loc a căzut chiar în calea popoarelor. Prin pasul dintre Ural și lacul Caspic au năvălit popoarele asiatice în Europa. Poporul care a locuit acolo trebuî să fie în continuă atingere atât cu popoarele cari năvăleau dela est, cât și cu cele încâtva colonizate din vest, fie în pace fie în luptă. Constantinus încă așa ne spune că acolo încă a fost mereu luptă între uzi și beșenci, ear de altă parte între cazari. Astfel poporul maghiar a ajuns chiar în mijloc mișcărilor cari țineau lumea turco-tatară în undulațiune continuă. Dar nu numai pentru oștiri era aceasta cale ci și pentru comerțul care întreținea legătura între Asia mai cultă și barbarismul din Scythia. În limba maghiară și cu deosebire concepte religioase, precum și în acele, cari se referesc la țirguire, se află multe cuvinte de origine persă. Așa d. e. Dzeu, idol, bosorcaie, țirg, mie, etc. Apoi cultura persă nici în o patriă de mai târziu nu a avut atâta influință asupra maghiarilor ca în ținutul lacului Caspic.³

Din alt punct de vedere este doar și mai ponderoasă petrecerea popoarelor în acest loc de întilnire.

Ținutul superior dintre Ural și Volga din strămoși a fost reședința vițelor fin-ugrice. La alcătuirea limbei maghiare fin-ugrica a dat trupina. Tot așa de sigur o și aceea, căci pre acest popor cei mai fidedemni scriitori atât înainte cât și după cuprinderea acestei patrie l’au numit: *turc*. Cea

¹ De facto Hungariae magnae, ed. Endlicher.

² De adm. imp. cap. 37.

³ Lângă *Kuuma* și azi se află ruina unui oraș numit „*Magyar*.” Dar că între acest oraș și poporul maghiar este ceva legătură ori ba, nu se poate hotări, căci fu un oraș tare, edificat solid ceea ce nu corăspunde stării de atunci a maghiarilor.

mai mare parte din numele proprie ungurești, le putem explica numai din turcește. Modul de traiu, ocupaciunea, moravurile ungurimei străveche seamănă foarte mult cu a popoarelor luptace a turcilor depre pustele tataro, sē deosebește însă mult de a popoarelor parte colonisate, parte trăind din pescărit și vênat: ugrice. Incă ceva: un popor pustnic care era bun călăreț și era așezat lângă Ural, prin răpirile sale dese, și câștiga mulți servitori dintre locuitorii ținutelor muntoase. Alții sē lipeau de ei ca voluntari, plăcëndule viața mai liberă pustnică. Elementele fin-ugrice ale limbei maghiare stau mai aproape de locuitorii Uralului, mai aproape de limba vogulilor și osztyakilor. Amestecul numai de acolo și poate avea originea, numai acolo-i poate fi leagănul, după ce la esecutarea aceluia s'a recerut mult timp. Sē poate, ba e chiar probabil, că numărul celor supuși fū mai mare ca al elementului domnitor. Dar că acesta a fost ture aceea nu ni-o arată numai numirile, ci o putem deduce și din referințele politice și militare ale celor doauē părți alcătuitoare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ca astfel de amestec ture-ugric trece națiunea maghiară, după mărturisirea isvoarelor istorice, pragul Istoriei.

Henric Marczałi.

ROMANISMUL ÎN ILLIRIC.

(Capăt).

Materia aceasta italiană rasele balcanice romanisate au straformat'o după legile limbei lor. Măestrii lor după modelul limbei italiene au folosit substantivele cu artichu, punându-l acesta naintea cuvintelor, ear în solul balcanic acesta s'a pus la finea cuvintelor, precum stă acesta și în albanesa, apoi în bulgară; un astfel de balcanism e în limba română cercuseriera infinitivului, formarea futurului,¹ a comparațiunei cu »mai,« formarea număralelor dela 11—19, a zecimelor și înlocuirea lui „centum“ cu slavonul „sută,“ cari toate sunt noaue și străine. Să mai adaugem la aceste câteva formative albane și slavone, și o parte a materialului de cuvinte, cari atât din albanesă cât și din slavonă a trebuit să ajungă în limba română deja în epoca primă a formărei ei, adecă deloc la început. E interesant, că în decursul formărei acesteia a pătruns și câtăva latinitate străveche în limba romană, canalul acesteia a fost limba albanesă (vezi imprumaturile vechi, latine ale acesteia).

Accasta icoană a originei și formațiunei limbei române originală și unică pe terenul romanismului. E clar, că formațiunea aceasta nu se poate pune alătura cu italiana, franceza, spaniola, provansala etc. ea limbă soră de etate, ei trëbue considerată ca un vlăstar mai târziu al limbei italiene, care ajungënd în sol străin și selbatic, a primit caracterul aceluia. Nici în privința conținutului nu e de un rang ca celelalte. Limbele apusene romane cuprind în sine sângele, cugetarea și tradițiunile tuturor claselor societății naționale,

¹ Urma acestuia se află altcum și în provincialismul logudoro.

până ce aici basa e numai o pătură a societății, pe care s'a format o națiune nouă.

Prin aceste națiunea mai are o parte, cea antropologică. Temelia româniei e italiană, însă prin lățirea romanismului complexul poporului crește din generațiune în generațiune cu materie tot mai multă balcanică, încât romanimea astfel formată am putea-o considera mai mult ca o ramură a rassei albanese sau slave, decât a celei italiene.

Cumcă romanismul a fost însușit de mai multe și mai depărtate semănții ale illirilor și au devenit români, se vedește îndestul prin dialectele gheg și tose ale limbei albanese de azi. Dialectele aceste se caracterizează prin o însușire fonetică, și adecă în unul se validează *n*, în celalalt în anumite cazuri; de es. Toscheria = Toschenia (un ținut al Albaniei), șeinteria = scintenia (sănătate), mbreteria = mbretenia (regat) etc., chiar ca în dialectele române: feroastră = feneastră; ariră = arină; cire = cino bire = bine etc. / Central University Library Cluj

În semasiologie încă dăm de albanisme. În albanesă cuvântul latin orbus (orfan), are înțelesul cuvântului orb din limba română; instituțiunea latină conventus înseamnă la albanesi și români cuvânt.

Formându-se româniea din elemente de păstori italice, illirici și slavi, a ramas și mai departe păstor. Colinda prin munți, pre unde afla pășune pentru turmele sale. Patria sa e muntele, pădurea și câmpul, pre cari le și laudă în doinele sale. Ca popor nomad lăsa roiuri, cari colindau prin Grecia și mai departe, precum vom vedea mai încolo.

Pe vremea amalgamului limbei româniei fusese creștină. Dialectul sosit din Italia a adus cu sine terminologia latină în Illiric. În Balcani însă a decăzut deja creștinismul latin; creștinismul bizantin folosește limba greacă, ear slavii, cari domniiau dela Dunăre până în Macedonia, se dezvoltau în cercul creștinismului, ca atari înființează imperii și se luptă pentru hegemonia cu grecii.

Româniea sînte răporturile aceste; pe lângă termino-

logia eclesiastică latină mai are și termeni eclesiastici greci, și mai mulți slavi, a căror cultură înfloritoare lega cu mii de fire de sine pe Români, acest element original, a cărui limbă e latină de origine, în întreaga sa ființă stă afară de sfera civilizațiunii latine dela care așa zicând nimic n'a erezit afară de tradițiunea eclesiastică.

Așa s'a întâmplat aceea, ce filologii n'au înțeles până acum, că până ce rasele latine au răspândit cultura, pre și-au unde pus piciorul, că în Balcani misiunea aceasta au împlinit'o slavii, atrăgând în cercul culturoi lor un popor cu limbă latină. Când Românii apar în istorie, trăese deja în o biserică slavonă. Românii împrăștiați prin toate părțile aparțin metropoliei strălucite bulgare din Ochrida. Slavii numiră vlah poporul acesta, căci în limbile slave cuvântul vlah înseamnă latin, italian, roman.

În urma înriuririi bisericei și societății slave de o parte, și în urma încusuririi, prin ce romanismul sporește ca rasă; limba română e năpădită odată de o mulțime de cuvinte primitive, dar mai ales culturale, cari din starea josnică a păstorilor cu încetul o ridică la nivelul cultural al limbei slavone. Astfel aflăm că ospresionile, cari se refer la societate stat, agricultură, industrie și alte învățături, sunt în cea mai mare parte imprumuturi slavone.

Trăind în societate slavonă, a cărei parte integrantă era, limba sa nu se serie; preoți slavoni se îngrijesc de fericirea lui suflotească. Decumva pricep bine lucrul, limba română a fost ceva simptom, care producea în secret, căruia nu i-a aparținut nici o individualitate distinctivă națională. A fost un decurs nevăzut, care a unit inconscient păturile de jos ale societății față cu clasa înaltă.

E drept, că în Balcani, pe unde numai dăm de urma cuvântului vlah, acesta înseamnă tot-dea-una ceva nehotărit, îndoios, dar tot-dea-una clasa cea mai de jos a poporului. A fost stratul iobăgimei formate în Balcani. Așa s'a întâmplat, că cu vremea cuvântul, care înseamnă italian, roman, când mai mulți păstori slavi s'au romanisat, numirea aceasta însomna păstor, o clasă a societății, de care proprietarului și cetățanului grec și slav îi plăcea să se deosebească.

Numai așa vom înțelege măsurile luate de regii sârbi față de vlachii de acolo; înțelegem, pentru ce a devenit vlah, în drept serbul dacă 'și alegea soție de român, pentru că cuvântul „serb“ se înțelege economul liber față cu iobagii vlachi păstori.

La cele spuse pân'acum despre Români m'a condus analiza limbei. Istoria scrisă se ocupă numai foarte târziu cu românimea.

Acum de nou nu suntem în stare a determina timpul când? însă numai atunci încep a trece Dunărea popoarele balcanice, când regatul ungar stătù deja de mult.

Mai înainte se ivesc, precum știm elementele balcanice numite vlachi și brodnici (păstor, luntrari, podari) pe la marginile Sirmului pe timpul regelui Andreiu II. Regele dispune de ei și le denumește cnezii, sub cari trăiesc. Pe timpul acesta Cumanii șed dincolo de Olt până în Marea-Neagră, și regele trimite pre cavalerii Iohanniți, ca să susție încursurile lor.

Când pe timpul învasiunei Tătariilor o parte dintre Cumani se așează în Ungaria sub conducerea regelui lor Kuthen, pe cari șesurile Dunărei de jos se adăpostesc tot mai mulți Români și Bulgaro-slavi. Acestia străbat prin seclii XII—XIV și în Ardeal, fără să fi luat cineva pe la început cunoștință de ei; mai târziu se înmulțesc din ce în ce și se ridică până prin Marmația sub conducerea cnezilor și voevozilor lor.

Cu aceste se începe epoca istorică a Românilor. Până ce în Balcani n'a fost altă, decât un popor, care colinda prin coace și prin colo, care nu avea patrie, aici pe câmpiile mănoase ale vălei Dunărei, ajungând în vecinătatea unui popor vechiu, mai cult — i s'a deschis viitorul.

Ungaria ajunge până în Carpații orientali, ear Bănatul Sirmului între Dunăre și Olt formează o parte integrantă a Ungarici. Suvernul părții dincolo al Cumaniei este tot regele ungar, până'n Seret și Prut, unde înființează regele Bóla

al IV. un episcopat cuman, car dînsul ea numele de rex Cumanorum.

Românii și Bulgaro-slavii adunați pre teritorul Cumaniei au trăit cam un seclu și jumătate aici cu Cumanii și Iasigii aflați pre aici ca supușii regelui ungar; pânăce pe vremea Anjoueștilor sê ridică în Muntenia familia de origine cumană a Basarabilor și opunându-se regelui ungar deneagă tributul.

Istoria epoei acesteia a ținuturilor dela Dunărea de jos încă nu o scrisă. Datele sunt rare și încureate, naintea etnologului însă dovine tot mai clară icoana faptului istoric, că prin seclii XIII—XIV. rola principală în Muntenia și Bulgaria este a Cumanilor, ceace pă'acum n'a fost indestul ap-rețuită.

Po timpul acesta Cumanii pun mână pe domnie în Bulgaria, respective rennoiesc Bulgaria fundată în secul VII, dar dosfințată la 1018 de împeratul bizantin Basilioș II.

Bulgaria deveni, pre cum știm, cu Basilioș provinție bizantină și remâne asta doi seclii, când cu revoluțiunea lui Petru și Asen 1186 deveni ear — cu ajutoriul Cumanilor — independentă, carca și ajunge culmea infloririi sub Ioan Asen I. (1210—1241). Sub urmașii sei statul decade earăș și de nou s'a simțit lipsa influinței și puterei politico a Bulgaro-slavilor.

Atăta e sigur, că pe la capătul seclului XIII. ear se amestecă Cumanii uralo-altaici în afacerile bulgare. Georgiu I. Terterij (1280—1292), care o de origine cumană pune basa unei noaue dinastii în Tîrnova; peste cealaltă parte a Bulgariei domnesc din Vidin Șaşmanizii asemenea de origine cumană; un al troilea duce cuman, Eltimir, domnește în jurul Pontului, peste o provincio pe jumătate independentă.

Iiricok, istoricul Bulgarilor, spune că aceste dinastii sunt de origine cumană, dar ca slav nu vede, că fenomenul acesta are o causă mai afundă, și adecă temelia etnologică, carea dela Crimeea până la Dunăre o caracterisează prezența elementului jasigo-cuman, cari sê știu ridica deasupra Românilor și Bulgarilor și conduc mișcărilor lor politico.

Aşa s'au întâmplat aceste și prin Muntenia. Cu altă ocaziune am arătat, că numele Bassaraba, a cărui formă întregă e Bassarabia: corespunde ungurului böszörmény și e homonim cu busurman (sau musulman), precum numeau popoarele tătare și slavo ai Rusiei sudice pe mohamedani. Ținutul Bassarabilor îl scrie Dușan regele Sârbilor într'o carte pământ bassarabin (basarabinu zemlju); aliatul țarului Mihail din Vidin (1323—1330) a fost ceva principe jasig (Gospodstvo Jassko); despre care afară de nume n'avem altă cunostință; însă știm că pe timpul regelui nostru Ludovic I. în a. 1365 în jurul Vidinului au șezut Jasigi, știm din cronica lui Mare (Cronica de Viena), că oastea lui Mihail Bassarab, care s'a rescultat contra lui Ludovic, a stat în parte din Jasigi (sagitari), dintr'o epistolă a lui Dan Bassarab din 1385 știm, că un punct al Oltului s'a numit Kumanski brod (pod cumanic), ear dintr'o diplomă din 1576, că în fața Vidinului, pe partea română, în jurul Calafatului de azi a fost o comună numită Kumaniij (Selo ezs se zove Komaniij ezs sut bliz kod Idin), și știm că pe teritorul României de azi se află o mulțime de localități cu numire jasigo-cumană. În cercul Romanați se află Gura-Jaşului, în Argeș valea Jaşului, în apropierea oraşului Urziceni un Jași sau Ungurieni (cea ce arată întru câtva și raporturile limbei jasige). Mai multe monumente sunt: în Comana (cercul Vlașca) Comanca (Romanați, Vâlcea, Argeș), Comănesci (Băcău, Mehedinți, Covurlui, Groj, Dorohoiu), Comănița (Olt), Coman (în cercurile Neamțu, Băcău). Acolo mai este orașul Iași, oarecând Jászvásár, a cărui ținut figurează în diplomele române până prin vremea Fanarioților. ca „Ținutul Iașilor.“

Basarabii folosese numirea de voivoda Transalpinus sau voievoda Ungrovlachiae, decând numai s'au ivit în istorie, când verosimil că a fost deja slavi cu boierii lor cu tot, ca și Terterizii și Șișmanizii în Bulgaria. Titlurile aceste determină și raportul dintre Muntenia și Ungaria; știm, că regii ungurești au denumit pe câți-va Bassarabi de banii Sirmiuului, ce toate arată, că voevozii Munteniei au fost de acei oficianți mai nați ai regilor ungari, precum erau voevodul Ardealului, de Macsó etc.

Muntenia este dar pământul, unde să ivesc urmele primei formațiuni de stat român. Pe lângă Muntenia s'a mai înființat un ținut român Moldova, unde pre Români îi proveniră mai nainte ca element orășenesc, care a format stat, Rutenii, Iasigii și Sașii din Ardeal, cari toți însă au dispărut în puhoiul des și mare al Românilor și Slavilor, cari veniau din Balcani.

E tot interesant și foarte important că limba administrațiunii și bisericeii în cele două principate române a fost bulgaro-slavonă; în titlurile voevozilor, în curte, în întreaga terminologie oficială cunoaștem tradițiunile Bulgariei. E clar, că impoporarea celor două voievodate române stă în legătură strinsă cu evenimentele neîntrerupte și petrecute în peninsula balcanică, cărora le-a dat impulsul cel din urmă Turcii, când la 1398 Bulgaria încetă de a mai fi stat.

În țerile noave se înființează cu încetul orașe, București, Tirgoviște și altele cu finitul în ești — esci, de cari sunt foarte multe în Albania, unde se află și o comună cu numele Bukurișt. Să înființează mănăstiri, a căror călugări vin de lângă Ochrida din Prilep, din ce cași cum am videa migrațiunea din Illiria (decătră partea vestică a Bulgariei) în valea Dunărei și ținutul Carpaților.

Cu întărirea Munteniei prinde putere și viața ei bisericească; romano-catolicismul, cătră care păreau a inclina Basarabii cei dintie, dispărură în ortodoxie.

La rugarea voevodului Alesandru Bassarab (1352—75) patriarhul din Constantinopol denuște un metropolit pentru Muntenia sau Ungrovlachia, care titlu a rămas până azi; -- metropolitul României independente de azi, care și are reședința în București folosește și azi titlul de „Archiepiscop și metropolit al Ungrovlachiei.“

Doosebirea de limbă între elementele domnești și cele de jos, va să zică între boeri, preoți și iobagiul român a ținut vreme lungă în cele două principate, comunitățile agricole slave s'au romanisat foarte încet, asemenea locuitorii din orașe și clasele mai nalte, până ce odată sosi timpul, cam pela finea seclului XII, când afară de preoți abia mai înțelege cineva limba liturgică slavă.

Dup'aceste vine un eveniment, care formează un punct de schimbare în viața Românilor. Până ce odinioară Bassarabii cumani organizează românimea ca stat, acum din partea ungarilor o atinge o înriurintă culturală, care o cuprinde cu toată puterea sa. Principii protestanți din Ardeal, ca să câștige pro Români din țara lor pentru protestantism, i-a scăpat de jugul limbei slave, care îi apasă cași o urmare a raporturilor din Balcani. Folosindu-se de încercările de atunci, au tradus catechismul și biblia pentru ei pe limba română, octrouând astfel noul-născuta limbă liturgică română prooțimei ortodoxe. Dispozițiunile aceste au dat la început de o opozițiune mare în cereul prooțimei neînvețate și superstițioase, care videa în reformă ruinarea religiei.

Nisuița principilor ardeleni de a propaga protestantismul printre Români abia a avut ceva rezultat, însă s'a născut o națiune nouă, cea română, care pe vremea aceasta a asimilat partea cea mai mare a elementelor societății înalte de limbă străină. Limba liturgică, care reeși învingătoare în Ardeal, cuprinsă teren și în principate și în deconiu al doilea al secolului XVII. cuprinde locul limbei slave, ca limba statului.

Societatea întreagă era română în limbă, însă deosebiri sociale în drept și tradițiuni au ramas tot cele vechi. Boierul cumpără și vinde pe bani pe iobagiul român, în contractele scrise românește sub „rumîn“ se înțelege iobagiu, plugar și selav, cași odinioară în Sârbia sub cuvîntul vlach. Falcicul nume al Romei, care ajunse odinioară cu limba păstorilor italieni pe câmpurile Balcanilor, în urma amalgamului limbei și a schimbării raporturilor sociale astfel devine homozimul cuvîntului selav, căci pe vremile aceste încă nu exista conștiința națională în principate, numai cunoștința deosebirei între domn și serv, între boier și rumîn, și a trebuit să treacă încă un lung timp, până ce numele de român a potut să devină nume național.

Limba română literară, deja limba societății, statului și a bisericeii, a ridicat iute națiunea atât în Ardeal, cât și în principate, dar mai ales o schimbare mai nouă, care mănecă ear dela Unguri, când adevă pro vremea regelui Leo-

pold I. cardinalul primato Kollonics face uniunea bisericească cu o parte mare a Românilor. Intrând în interese de comunitate cu romano-catholicismul, pentru Români să deschină canalele culturii apusene. Prooți tineri și capacitați învață în Roma, înaintea sufletului lor să deschide un nou orizont mare. Dinșii simțese, că limba lor sună, cași celelalte limbo romanice, că limba aceasta leagă rassa lor do poporul Romoi, care cuceria lumea. Neștiind însă nimic despre întimplările rassei lor, să naște fantasia istorică.

Pe timpul acesta să credea în Europa întreagă, că Români sunt urmașii Romanilor din Dacia trăiană, a cărei inventator a fost Bonfiniu (în curtea lui Mathia) și să scriseră cele dintâi istorii române din zelul lui George Șincai de Sinte, și a lui Petru Maior de Dicsöszentmárton, discutând originea străbună a poporului lor și dreptul de moștenire asupra Daciei, care au cuprins'o Ungurii cu puterea. Incepură a scruta limba care a numit'o daco-romană, care fu scrisă încă cu cirile (potcoave) și descoperiră, că limba română nu s'a născut din cea latină, ci dincontra, limba română o limba străbună a Latiiului, din care s'a născut prin cultivare literară limba latină.

Declarațiunea aceasta a dat direcțiune filologiei române. Români învățați să rușinau că limba lor e plină de slavisme și alte „barbarisme“; atribuindu-le influinței silnice esteriore, precum și domniei bisoriceii slave, fără a presimți, că aceasta a fost stratul, în care mlădița gingașă a limbei române s'a dezvoltat și întărit. că Români ca rassa nici că se pot deosebii de slavi, și s'a început așa numita „purificare“ a limbei pro toată linia. Filologii lor învățați în credința latinității lor să puseră la limba română și începură a plevi tot, ce nu era latin (elementelo slave, ungare, etc.), și a astupa lacunele astfel ivite cu cuvinte latine, ca să ridice ear limba stricată la locul seu vechiu.

Accasta a fost o cărpitură absurdă sub titlul culturii naționale, pentru care înzădar am cerca o analogie în istoria popoarelor. Cu încetul să născu o limbă nouă literară, un falsificat istoric, o îndrugătură, care nega individualitatea națiunii și azi apar mai toate productele lor literare în limba

aceasta fără viață. Limba aceasta coreasă s'a introdus în biserică și școală, din care poporul abia înțelege ceva, carele va vorbi tot-dea-una aceea limbă istorică, care s'a început în decursul istoriei ca izvorul, care duce petritele cu sine și în decursul seclilor a luat o formă, cu limba care s'a împreunat însușirile sale de rasă, inima, cugetul, humorul, judecata și viața sa sufletească.

La 1864 s'a înființat și „Academia română din București,” care din entuziasmul național e una dintre cele mai avute institute de științe din Orientul Europei. Cultivarea literaturii, mai ales a istoriei și filologiei se începu în măsură mare. De sub presă es cărți după cărți, cari toate pleacă din deviza: Suntem Români, urmașii colonilor lui Traian, moștenitorii Daciei! și se ingrămădește prin bibliotecii papirul tipărit a cărui valoare e mai chiar nemica.

Sunt între Români oameni, cari vöd infecțiunea acestei direcțiuni false, și 'și trag consecvențele pentru viitor, care nu se mai poate susține mult timp cu cultura falsă; cuvintele lor însă le suprimă majoritatea, literatura dominantă, căci știința aliată cu grandomania politică, e silită a pleca pe calea începută. Inșă cei mai mulți nu sunt în stare a pricepe rezultatele concrete ale scrurărilor științifice; căci literatura apusană merge încă tot pe calea veche, și e ca de necrezut, că o capacitate ca Mommsen, că o astfel de cestiune, care a produs o literatură de trei decenii, așa zicând abia o atinge în treacăt numai, când scrie în cartea sa din urmă (*Römische Geschichte* 490): „Romanii au romanisat Dacia și din romanismul acesta s'a născut poporul român.“

Mai încă ceva!

Etnologia ne învață, că omul e o așa făptură a naturii, ca ori-care altă făptură; ființa sa depinde dela raporturile naturale, de aici 'și ea forma individualității sale. Națiunile au caractere de rasă, cari cu timpul se validează, sau tind a se valida. Caracterele aceste le-au format capacitățile individuale ale rasei, temperamentul, raporturile geografice

și cine mai știe azi ce fel de factori; dar videm numai fenomenul; așa d. e. că popoarele în decursul emigrării lor, sau cu ocaziunea ori cărei schimbări, când și strămută locuința locul, își cearcă tot dea una teritoriile corăspunzătoare raporturilor naturale ale patriei lor originale, ca să poată continua traiul lor de mai înainte. Poporul păstor, dacă i-a perit pășunea, cearcă pășuno nouă; locuitorii din orașe își cearcă orașe noi; așa a fost aceasta și cu locuitorii Daciei, cari părăsind Dacia dinaintea Goților s'au împrăștiat prin alte orașe ale provinciei; așa s'au împrăștiat prin orașele Europei și Asiei Evreii, Armenii, Grecii. Pe țigani, cari colindă prin întreagă Europa, s'au încercat mai de multe ori a-i face agricultori, dar fără rezultat. Numai acolo se strămută traiul popoarelor, unde nu pot scăpa de apăsarea împrejurărilor, dar mai de multe ori amestecul sângelui produce schimbare în înclinările națiunii. Noi Ungurii pre timpul ocupării patriei am fost nomazi călăreți și agricultori am devenit prin asimilarea Slavilor găsiți aici, orașele și elementele orașenești avem de ale multămi Nemților și Italianilor asimilați, de la aceștia am primit multe feluri de cultură și industrie și mulți factori ai civilizațiunii noastre; Slovaca din munți a străplântat în rassa noastră spiritul de întreprindere; mănucarea banilor o am învățat dela Ismaeliți, Greci și Armeni; acum așteptăm dela Oveii, dacă se vor asimila cu totul în unghurime, că rassa noastră se va înavuți cu o nouă trăsură caracteristică.

Românul dedat în Apennini și Balcani cu ținuturi muntoase, în migrările sale a cercat tot munți și pășuni. A trecut în Carpați și au colindat prin Galiția până 'n Silezia, unde erau colonii române în jurul orașului Teschen; din Macedonia au trecut unele grupe în Slavonia, Craina și Istria. Decătră Moldova au pătruns în câmpiile Prutului și Siretului și au călătorit până 'n Caucaș, unde în jurul pământului Abcház cărțile etnografice ne arată o colonie română.

Deprinderea cea mai plăcută a Românului e și azi păstoritul; în Ardeal și părțile unghurene, în Muntenia și Moldova numai atunci s'a făcut plugar, când a românisat pături

din popoarële slave și ungurești; așa e și cu orașele, cari le-au înființat Bulgari, Greci; Iașii și mai multe orase sunt fondate de Unguri; termenii târg și sat sunt slave, ear orașul (város) unguresc.

Aceea espicare a continuității române, că o parte din locuitorii — orășenii! — coloniilor Sarmisegothusa, Apulum, Napoca, Porolissum etc. din Dacia, n'au emigrat în Moesia, precum scrie Eutropiu, ci s'au retras în munți dinaintea Goților, și acolo s'au susținut până azi cu păstoritul(!), precum ne învață Xenopol, e atât de nenaturală, încât la primavere bate la ochii celui ce e în curat cu elementele cele mai primitive ale etnologiei.

Trad. *Ioan Costa.*

O PLIMBARE PRIN BORSZÉK.

IV.

Borszékul deja prin poziția sa dela natură este predestinat ca loc de cură climatică, de recreare și petrecere. Influența poziției sale înalte și apărută de vânturi aspre, aerul sau curat și înbalsamat de cele mai bune mirosuri asupra stărei noastre fiziologice, nu este întru nimic în dărăptul celor mai vestite scălzi din străinătate. Că aceste influințe fiziologice nici decât nu-s legate de numele cutărui loc climatic din Svițiera sau Tirol, ne putem prea ușor convingo petrecând o singură vară în Borszék.

Promenăzile sale sunt alee de brad și parcuri îngrijite cu multă atențiune, dintre cari e de însemnat calea *Petőfi*, *Andalgok utja*, *Deaktér* și *Erzsébet sétahely*, cari sunt foarte largi și astfeliu întocmite încât nici după o ploaie torențială nu este pre acele tină sau noroiu. Marginile acestor sunt gărnisite de arbori și tapete de flori minunat aranjate. Lungimea promenăzilor e mare — la olaltă luate ca zece kilometrii, — conducând sus pre dealuri, de unde ni sē deschide o priveliște minunată și unde aerul este săturat cu miros de flori și brazi, e ca din poveste, ametiitor, fermecător și prelângă aceste e liniștit, tăcut, tăcut, mut, de par' că ești pro fundul mării.

Rar întrerupe aceasta liniște cutare ververită sau cântul vre unei micrle, sau câte un acord al muzicei care cântă în pavilonul de jos și pre care vîntul 'l mână până la noi.

Sistemul nervilor unui morbos eșofat în multele iritări și în sgomotul orașului, spiritul ostenit în lupta pontru esistență, aici se vindecă în adevăr, reinvie, sē odichnește și sē întărește.

Aerul în Borszék e curat, total liber de pulvere și fum, plăcut și moderat. Plămâna aici se lărgeste și nu se poate destul sătura de aerul balsamat și parfumat. Aerul minunat, raritatea naturoi, sunt tot atâta factori cari conluera mai mult la rehabilitarea sănătății, ca toate tincturile apotecei din oraș; aer, natură, sunt factorii chemați anume spre re-însănăntarea temperamentului spiritual și întărirea trupului. În temperatura diferitelor perioade de zi nu este acel mare contrast cum este de exemplu la scălzile din Alpi sau Fatra. În Borszék zilele-s plăcute calde, nu ferbinți, sërile moderate, nu reci. Vântul și negura aici sunt necunoscute. Ploaia e deasă, dar-nu ține mult; cura de scaldă și apă foarte rar este conturbată de dinsă.

Temperatura mediă este în Iuliu 15·7° C., în August 14·9° C. Umiditatea relativă a aerului este în luna lui Iuliu 61, în August 73. Direcțiunea și intensitatea vîntului în Iuliu e : S. W. 3., în August S. W. 3., conținutul de *ozon* al aerului este în Iuliu 8·9 în August 8.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V.

Borszékul ocupă primul loc și în ce privește abundența locurilor de făcut escursiuni, cari cu frumseța lor atrag pe fiecare oaspe caro bine știe că fiecare om inteligent are lipsă de atare odichnă care împreună cruțarea spiritului cu mișcarea necesară a trupului, ceea ce diferitele ramuri de șport o pot indeplini numai în parte. Turistul este acela, la a căruia dispoziție stă aerul curat al dealurilor și al munților. Numai o escursiune în munți duce pe om la aer în aderăr curat, unde aerul este în adevăr liber de ori ce miros neplăcut.

Influența aerului curat crește și e mai mare în urma mișcării împreunate cu escursiunile. Corpul mistuește mai mult aer, plămânile lucră mai repede și aerisării acestor le ajută și împrejurarea, că aerul de munte e mai rar. Mișcarea accelerează mișcarea ânimei prin urmare și a circulărei sângelui. Stomacul mistuește mai perfect și mai iute, căci circularea mai repede a sângelui, respirarea mai repede, lucrul mai mare al trupului și perderoa de mai multă căl-

dură întrebuițază mai ropede materiile nutritoare cari ajung în sânge.

Prin mișcare se produce mai multă putere care întărește muschii și face să dispară grăsimea superfluă, ear dela ererul care odichnește dotrage sângele care nu e de lipsă acolo prin ce, voia rea, iritarea, dispare; morburile închipuite trec, mintea e mai vie, spiritul e mai sênin. Ochiul se odichnește, miopia trece. In locuri de cură climatică nu fără cauză consideră escursiunile drept parte întregitoare a curei ca atare. In Borszék cu cea mai mare însuflețire fac oaspeții aceasta cură; ori în care parte facem escursiune, tot-dea-una găsim oapeți cari merg sau vin de acolo. Escursiunile le fac după puterea fizică a participanților și depărtarea țintei: pre jos, călări sau în trăsuri.

Oaspeții mai slabi și în locurile mai apropiate merg cu trăsura; turistul însă și în cele mai depărtate merge pe jos sue cu mare cutezanță pe piscurile cari le cad în cale dându-se pre întrecute cu vulturul puternic. Osteneala lor și află respłata în aerul fin ca aetherul, în panorama minunată ce li se presintă și în neumeratele numai aici aflaverele rarități ale naturei.

Cel mai des loc de escursiune e isvorul Archiducele-Iosif. Aceasta e numai o mică plimbare dela stabilimentul scälzilor. Acest isvor așa de frumos e ascuns în mijlocul brădetului inferior, ca cuibul filomelei între ramurile stăjarului. Deasupra fântânei este un pavilon frumos provăzut cu scaune și mese pentru oaspeți.

Un loc înteresant este și piscul apusan al muntelui *Kerekszék*. Acesta constă din tufă de var carea s'a format din varul isvoarelor de ape minerale cari au isvorit oarecând acolo în o abundență mult mai mare ca azi. Acest pisc prin forma sa variantă, prin măsurile sale proporționate pune pre fie-cine în uimire. Mai înteresant este piscul din spre apus unde ne întelnim cu o grupă de stânci rupte, găurite, sferice, scobite în mii și mii de forme, ici-coale rîuri tăiate în stâncă, găuri, coridoare, preșteri, cari ici-coale sunt ornate cu stêlpi puterni sau obeliscuri minunate, înfrumșetate cu peatră de var creață.

Aceasta tufă de var este un material foarte bun de edificat, cioplesc din ea lespezi de o lungime până la 3 metri.

Dintre peșteri sunt cele mai însemnate *Peșterile ursilor* (Medve barlangok) și *Peșterea de gheață* (Jégbarlang). În apropiere de peșterile ursilor se află doi stâlpi de tufă de var înalți de 20 metri (numiți - *Széchenyi*- și *Telekyszikla*); tot acoale e și „*Tündérkert*“ o poeană minunată încunjurată de brazi seculari. Peșterea de gheață e o gaură scobită de dintele naturii în stâncă, în carea și în cele mai calde zile de vară se află pre părăți un strat subțire de gheață — a cărei formare se esplică prin evaporarea repede a apei ce se scurge prin porii tufei-de-var — este foarte tare așa că numai cu cele mai tari instrumente suntem în stare a o sparge.

Un alt loc frumos este *Ósforrás* precum și *Szacskai környéke* din care es cu mare sgomot mai multe izvoare de apă dulce, cari se revarsă asupra câmpiilor pline de flori mirositoare.

În anul trecut o societate de turiști mergând dela Borszék către Hollo, pre o cale din pădure a descoperit un *echo* curios. Dacă omul da un sunet, echoul aceluia el nu-l auzea, altul însă, care sta în depărtare de câțiva pași, 'l aude mai puternic decât sunetul original.

Un loc vrednic de cercetat, e *Verőfényoldal* (1075 m.) unde este izvorul subteren original al apelor de Borszék, precum și *Bükkhavas* (1347 m.). Pre ambele dealuri conduc căi și cărări bine grijite și depre ambele ni-se oferă o panoramă minunată. De aici vedem panorama Borszékului în perspectivă viă, surprinzătoare; ear la marginea orisonului se vede *Comarnicul*, uriașul Moldovei, pitorescul *Csalho*, spre nord lanțul de munți numit *Kelemenhavas* spre apus munții Giurgiului.

În apropiere e demn a visita *Albinăria* din Borszékul inferior unde se produce miere de munte care e transportată prin depărtări mari fiind foarte bună, precum și *minele de cărbuni și fabrica de sticlă*.

Dintre locurile mai depărtate sunt mai cercetate: *Pasul*

dela Tölgyes, Bélbör, Kelemenhavas cari cad în depărtare de circa 4—5 oare.

Pasul dela Tölgyes este unul dintre cele mai frumoase pasuri. Calea acolo duce prin Valea Vinului și Valea Bistrița, printre păduri și grupe de stânci minunate; viața ce este pe malurile și în apa Bistriței, plutele cari fug pe suprafața aceleia, vârfulile, ce par a ajunge în ceriu ale grandiosului Comarnic ni-să imprimă pre etern în memorie.

Acolo, unde valea Bistriței se lărgeste, vedem înprăstiate casele comunei românești *Hollo*, pre carea numai un pod o desparte de *Tölgyes*.

Csalho, puternicul munte, deși aparține Bucovinci, se estinde înaintea noastră chiar pân' la vama dela Tölgyes. Acest munte cu stâncile sale albe, pare a fi acoperit pururea de nea. Plântele și animalele, flora și fauna sa e chiar ca a Alpilor. Oficiul vamal e în partea din jos a Tölgyesului, acolo unde Bistrița se înpreună cu Putna. Granița e marcată prin pârăul *Presaca*, care curge dela nord spre sud și pre acărui termure drept este casa de pază și vamă maghiară, pre termurele stâng se preumblă cu baionetul sus un militar de al României. Tölgyes, are 2758 locuitori maghiari și români, între cari — după ce aici e centrul comerciului de lemne purtat cu România — nu unul este gazdă, ba pot zice bocotan mare. Dela vama de Tölgyes numai un paș trêbue și suntem în Moldova.

La *Bélbör* duce calea prin valea când largă, când strimță dar romantică și plină de stânci uriașe, flori frumoase și păduri seculari, a riului Bistrița, care pretutindenea dă viață dar în multe locuri ruinează mult rupënd stânci din alvia sa și aruncându-le cât colo pre câmp sau cale.

După o căruțare de patru oare ajungem la cea mai înaltă comună din Ardeal (1053 metrii). Locuitorii acestei comune — în cea mai mare parte români — trăiesc cu totul isolați de lume, dar 's sănătoși, musculoși, bino desvoltați ear femeilo foarte frumoase.

Ținutul acestei comune este foarte bogat în ape minerale, a căror număr trece preste 100, dar dintre cari nu-

mai două 's îngrijite bine, unul — care e fântână de beut — este în formă de căldare, altul — folosit de scaldă — în formă de basen îngrădit cu scânduri. In ce privește însușirile acestor ape, ele seamănă mult cu apele din Borszék și aceste încă-s posesiunea comunelor Ditró și Szárhegy.

Kelemenhavas e cea mai mare masă de stânci în Europa, o cunună de munți care se întinde chiar în granița patriei noastre între pasurile dela Tölgyes și Borgoprund formând un zid de apărare nepenetrabil pentru secuimea întreagă. Calea dela Belbor până aici o facem călare; ea ne conduce prin păduri de brad și câmpii pline de flori până ajungem de-odată în un astfel de loc unde ne putem delecta de-odată în primăvară, vară și iarnă. Jos la poalele muntelui strălucește în pompă și veșminte de vară arborii, tufele, erburile, florile; la mijlocul coastei ne suride primăvara care e chiar în pornire; sus în găurile piscurilor găsim neauă groasă și ghiată groasă. Aceste piscuri nu-s pleșuve ci sunt creșcute cu earbă, tufe, brad cățărător. Coastele și podereiele muntelui dau o pășune bună. Vara muntele răsună de clopotele turmelor de oi și vite, de fluierile păstorilor, de urletele cânilor dela turme; cătră finea lui August când turmele ceacă locuri mai călduroase numai cântărețele pădurilor conturbă liniștea acestui munte uriaș.

Din acest munte se ridică noauă piscuri mai mari și mai multe piscuri mai mititele. Urcarea pre aceste piscuri costă multă osteneală; admirabila panoramă ce se arată din piscurile aceste ne răsplatește însă îndoit ostenețele îndurate. Muntele Kelemen ascunde în el multe tesauze minerale; cu deosebire multă pucioasă; dar la o înălțime atât de mare (2000 m.) încât nici gândi nu se poate la esplotarea aceloră, căci a aranja colonii de lucrători acolo unde vegetația înceată, este imposibil.

De pre *Voivodeasa* se vede întreg Giurgiul, minunatul ținut al Murășului și Bistriței, puternicul Comarnic și Csalho, munții din granița Moldovei și Bucovinei etc.

De pre *Gyalulatra* se vęd sute de dealuri și văi, sute de comune din marea vale a Bistriței cu turnurile subțirele ale bisericelor lor, afară de aceea jumătate Moldova.

De pre *Negoiu* — par că ne uităm în cutare oglindă fermecătoare — vedem de odată Bistrița, Roghinul-săsesc și Murășașarheiul, câmpia întroagă până la Cheia Turzii, aceasta minune a formațiunii vulcanice. O plăcere nemai pomenită! Dacă luăm în considerare întinerirea ce o simte spiritul nostru aici în urma urcării dealurilor și a aerului proaspăt și curat de munte, cu drept cuvânt putem afirma că aceasta plăcere nu are păreche.

VI.

Ca incheró voese a mai aminti încă câteva. despre apa de Borszék, sau mai bine zis apele de Borszék.

Partea principală în acestea este *acidul carbonic* care se află în aceste ape atât liber cât și în legătură cu alte materii în abundență mare.

Prelângă o compoziție admirabilă aceste ape mai au și acel avantaj mare, că aceasta compoziție sunt în stare a o păstra timp îndelungat așa că după cea mai nouă analiză este documentat, că compoziția acestor ape în decurs de 17 ani abia s'a schimbat ceva.

În ce privește apa din „*Fökt*,” abia este apă care se poată rivalisa cu ea, este cu drept cuvânt regele apelor minerale și mult mai deamună a ocupa acel loc care 'l ocupă azi apa *Apollinaris* de Krontal din care numai în 1887 s'au umplut 11,800.000 ear în anul următor 12,700.000.

Între apele diferitelor izvoare nu există ceva diferență mai mare, numai în fer, lithium și acid carbonic găsim diferență mai mare: conținând de es. apa din fântâna principală mai mult acid, ear cea din fântâna Kossuth mai mult fier.

Apa din fântâna Kossuth poate ocupa loc alături cu apele feroase vestite din Schwalbach, Spaa, Pyrmont, etc. Eacă o mică comparație cu privire la conținutul de bicarbonat de fer.

Kossuth kut (Borszék) . . . 0.1051

Elconoren quelle (Königswart) 0.1027

<i>Hauptquelle</i> (Driburg)	0.0744
<i>Adelheidsbrunnen</i> (Schwalbach)	0.0422
<i>Hauptquelle</i> (Pyrmont)	0.0770
<i>Souveniére</i> (Spaa)	0.0771

Precum apele de beut, tot așa de pline sunt și apele de scaldă de acid carbonic și bicarbonat de fer, așa că rar putem găsi ape mai acomodate pentru cură de ori și ce categorie.

Scălzile Borszékului azi sunt pre cea mai bună cale de prosperare lăsându-ne a crede, că nu departe e timpul când mii și mii de indivizi 'și vor cere ajutor dela aceasta putere secula:ă a naturei și 'și vor afla recreare în acest loc de o frumseță rară. În Borszék este tot aceea ce a putut da natura și foarte mult ce a putut crea omenimea, ceea ce este a-să mulțami aceloră cari sunt în fruntea acestor scălzi.

Noi finim cu sfatul; cine merge la scălzi, meargă la Borszék, meargă la scălzile din patrie, căci din puținele șire cari am comunicat aici — din bunăvoința prea onoratei redacțiune — încă e dată o slabă icoană despre formecătoarele frumseți și miraculoasele puteri ale naturei, cari sunt aici adunate una lângă alta.

Dr. Vilhelm Hankó.

REGELE MATHIA IN GURA POPORULUI.

Când vîd casa natală a înțeleptului și nemuritoriului rege Mathia, azi priponită cu bârne, aproape de ruinare, 'mi vine în minte învoluntar că cât de mult fu acel rege iubit de poporul său, care și azi vorbește mereu despre el câte și mai câte povesti.

Nu-mi e scopul a scrie Istoria acestui bărbat, căci aceea de o parte au făcut'o oameni chemați spre aceea, de altă parte peana mea nici că ar fi în stare a corîspunde unei probleme așa grea; vroau însă a aminti legătura ce o aflăm între rege și popor în formă de anecdote, povesti, mituri.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Regele Mathia era un rege — așa se vede — foarte popular, altcum e imposibil a ne esplica împrejurarea că încă fiind în viață se formară în jurul persoanei sale diferite mituri, diferite povesti în cari de regulă ne este prezentat ca un stăpînitor bun, înțelept, rezolut și ambițios; dar totodată — dacă cerea trebuința — popular și tot-dea-una nobil la inimă și drept în judecată. Ansa la multele povești a dat afară de aceste proprietăți rari dar prețioase și însăși individualitatea sa în adevăr fermecătoare cu care se știu face neporitoriu înaintea poporului său și cu deosebire înaintea iobăgimei carea 'l iubea foarte. Așa lui îi plăcea foarte a da ocaziune de a-și sfărma capul oamenii cari nu erau deșteptii la minte și dacă vre unul dintre supușii lui 'și concedea vre o glumă nu-l pedopsea ci rîdea și el.

Așa — se zice — odată găsi preotul din Czinkota o diplomă veche din care cetî că preotului de acolo i fu donată titula și rangul de proposit, dar fiind-că chiar atunci

au venit tătarii nu au putut lua în folosință aceasta titlă mare; crozându-se în drept a o pretinde și acum, își băgă o suplică la Mathia și cerú pre basa diplomei aclusă titula și rangul ce-i competa. Regele îi răspunde că dacă-i va spune că: Când răsare soarele? Cât plătește un rege? Ce gândește regele? — atunci el încă i va da cele promisă în diplomă. Preotul, carele primí trei zile ca termin de resolvare a întrebărilor pusă, era pe gânduri că oare ce se știe el răspunde regelui? Avea el însă un cantor care i zise:

— Nu te supăra părinte, merg eu la regele în locul D-tale, și-i dau eu răspuns la toate trele întrebările.

Cantorul luă reverenda preotului și se prezentă la Buda înaintea regelui care 'l primí încunjurat de curtea întregă.

— No părinte spune-mi unde răsare soarele?

Cantorul răspunde:

— Mării tale în Buda, mie în Czinkota.

Regele și ucenicii lui riseră, căci cantorul avú drept.

— Cât plătește regele? fu a doaua întrebare.

— Dacă pre Christos l'au vîndut pentru treizeci de taleri, regele încă va plăti sigur 29 taleri.

Aceasta încă fu adevăr.

— Apoi ce gândește acum regele?

— Regele sigur că cugetă aceea, că vorbește cu preotul din Czinkota, dar se înșală, căci înaintea tronului stă numai supusul slugă a mării tale: Cantorul.

Aceasta îi plăcu regelui și dând preotului cele cerute remunără și pre cantor pentru iscusința sa.

Că regele Mathia cât de mult ajutara pre oamenii drepti și sëraci ne dovedește următoarea anecdotă.

Odată turcii au dat năvală asupra unei turme de oi și le-au furat. Oile erau ale unui armean, care nevoind a ști de furtul turcilor să pusă și luă casa și averea păcurariului pentru oile perdute, așa că acestuia numai cei șasă câni de oi i-au rămas care se gândi: mă duc la Buda și 'mi vînd câinii ear eu mă bag de cătană dupăco și așa acum chiar nimic nu am. Așa și făcù și ajungënd la Buda regele — care din întîmplare 'l vèzù — 'l întreba ce gând, are cu cei 6 câni albi? El spuse toată întîmplarea adaugënd că după

ce în Buda toate au preț a venit să-și vîndă cîinii oar el s'întro de cîtană ca să-și poată car recăștiga oile dela turc.

Regele voind a ajuta necasului trimisă pre toți sftniciei sei să cumpere cîinii omului nostru care spre cea mai mario umire 'și vîndu cîte un cîne mai scump ca o sută de galbeni.

Mulțamind regelui de ajutorul primit să rentoarse acasă unde 'și cumpără moșie mare, casă frumoasă, turme de oi și nu înceta a lăuda buneța domnilor din Buda. Toți oamenii au vîzut că aici carăși numai ânima cea bună a regelui e la mijloc, afară de armeanul scump care sperând și el un tîrg gras făcù și el ca păcurariul de odinioară: vînzîndu-și toate vitele cumpără o turmă de cîni și-i mână la Buda ca să-i vîndă. Dar abia ajunsă el acolô și fu alungat din oraș cu vorbele: „Hei fîrtate numai odată a fost în Buda tîrg de cîni.“ De atunci a remas în gura poporului maghiar zicala: „Csak egyszert volt Budán kutyavásár.“

Regele Mathia avea datina a ajuta seracilor, dela bunătatea sa însă nici cei avuți nu orau eschiși dar tot-dea-una trêbue să ajute și ei pre poporeni sêraci, de nu altcum, baremi prin cutare apucătură isteată. Aceasta ni-o dovedeșto următoarea anecdotă:

Trei bocotani s'au prezentat la regele Mathia cu cutare rugare. Regele eși cu ei la cîmp la plimbare. Din intîmplare s'întîlni cu un plugar arînd pre care el 'l cunoseu ca pre unul dintre cei mai bravi foști luptaci ai lui, tot-odată și ca pre unul cu apucături foarte istețe. Sosind lângă el 'l întrebă regele Mathia:

— Auzi fîrtate: departe e încă *departele*?

— Ba zêu mîria ta, *numai pînă la coarnele boilor.*

— D'apoi câți is cei *treizeci și doi*?

— Numai *doisprezece.*

— Dar pentru aceea și acum ai mai putea încă *mulge 3 țapi bătrâni*?

— De bună samă Măria ta!

Sosind în curte regele să adresă cîtră bocotani și le zisă:

— Dacă voiți ca să v'împlinose rugărilo, vedeți de-mi espliați întrevorbirea avută cu plugariul.

Bocotanii s' n'țelege, numai decât au alergat la plugar și l'au rugat să le esplice întrebarea primă, ceca ce el pentru 100 galbeni o și făcú spunându-le.

— Apoi dragii mei, când eram eu tin'er, *departele* era acela, cât puteam vedea cu ochii, după ce azi numai până la coarnele boilor v'ed bine, *departele* meu e azi numai pân' la coarnele boilor.

— Așa-i, dar ce însemnează a doaua întrebare ?

— V'o spun eu și aceea pentru 200 galbeni !

Cam scărpinându-s' în cap, dar neav'end ce face plătiră domnii mei și această sumă.

— A doaua întrebare însemnează aceea, că oarecând aveam în gură *treizeci și doi* de dinți, azi însă numai doi-sprezece.

Aceasta și noi am fi putut'o gâci — gândeau cei trei bocotani — dar cum le va esplica a treia întrebare ? Cum e în stare a mulge trei țapi bătrâni ?

— V'o spun pentru 300 galbeni.

Domnii s'au spăriat, dar fiind că plugariul nu voiea a s' t'ergui, au plătit și aceasta, la ce el le spus' :

— Apoi domnilor *asa mulg eu pe cei trei țapi* cum v'am muls eu pre d-voastre acuma ; aceasta a priceput'o măria sa regele !

Domnii noștrii s'au dus p'aici încolo mormăind.

Că au mai dat față cu regele, ori nu ? Despre asta tace cronica.

DATE POPORALE DIN ZEICANI.

Casele poporului român din Zeicani, precum și din tot ținutul acestor comune sunt edificate pe fundament de piatră.

Păreții caselor aflându-se în vecinătate multe păduri, sunt clădiți din bârne de fag ori brad și la foarte puține căsi din piatră, cu toate că piatră avem destulă; ne lipsește însă zidarii.

În Zeicani, Paucinești, Gradiște și celelalte sate către Hățeg, cele mai multe căsi sunt acoperite cu paie; și numai puține cu praștile ori cu scânduri. În Bucova și Bautiarele amândouă, precum și în celelalte sate până în Caransebeș toate casele sunt acoperite cu scânduri și puține cu praștilă.

Casele poporului român au un exterior serios și înălțimea mijlocie.

Păreții nu prea înalți a caselor din afară sunt la cele mai multe căsi nevăruțiți.

Edificiul casei (ori cum îi zic dela Bucova încolo către Bănat, *cobașul* casei), e împărțit cam de comun în două chilii, având fiecare chilie (ori parte) intrare directă din târnaț; la multe căsi păretele din mijloc eără mai are o ușă imprimezată, ca să poată trece dintr'o chilie în cealaltă fără a mai eși afară.

Din aceste două chilii una se folosește cam de comun și ca cămară. Unde o familia mare acolo în amândouă locuiesc oameni.

Mai de mult era datina a clădi casele mai mult în interiorul ocolului (udvar) nu făceau ferestri către uliță; și fiind că duceau o viață mai mult patriarhală, unde bunul, tata și fiul cu familiile lor locuiau toți la olaltă, mâneau la o masă, și luerau la o casă; nici nu făceau gard către uliță

și pentru aceea străinul nu cunoștea unde sunt ulițele și care sunt ocoalele lor.

Viața aaeasta patriarhală din ce în ce se tot rărește, și fiecare om cu familie se silește a-și face casă, după împrejurări corăspunzătoare timpului modern.

Ușile caselor sunt făcute din scânduri de brad de o nălțime mijlocie, și sunt provăzute cu zar de fer ori de lemn și sunt provăzute cu rățez.

La fiecare casă de locuit sunt făcute două ori trei feresti, de nălțime și lățime mijlocie, provăzute cu țirade, (înfrumșeți tăiate în scânduri) atât în partea din lăuntru cât și cea din afară. La cele mai multe feresti sunt roștee de lemn, făcute au multe figuri foarte potrivite; și înainte la fereastră cu cue. Acestea sunt compuse resp. făcute din vergele tăiate din prastilă ori din scândurele de brad. Feresti micuțe remase din vechime, abia se mai află una ori două în comuna întreagă.

Mobilele principale sunt: measa, scaunele, lavițele, patul, almariul, secrii și la bogați canapea (kanapé) parsețiul, apoi cuierul (fogas) și coloniul (régi vesszőkből készült fűtő kivül és belül tapaszta).

Ocolul (udvar) țeranului român se împarte în ocolul casei, ocolul vitelor, ocolul nutrețelor.

În ocolul casei se află: casa, cuptoriul acoperit cu scânduri (külön álló konyha) care lângă fiecare casă se află; dacă e omul mai avut (bogat, găzdac) are cămară, cotarcă (lângă Gherla coșteiu) categoriu (tyuk ketrecz).

Lângă cămară stă de comun pârlău (sapurló) scobit cam dintr'o butură (fatónk) groasă.

În ocolul vitelor dorm vara vitele, și earna când le slobod afară eară acolo stau; în ocolul vitelor se adună grămadă gunoiul.

Poețile toate și au ușile cătră ocolul vitelor.

Nemijlocit lângă ocolul vitelor, dară tot dea-una aproape și de casă se află fântâna — care de comun e cu cumpănă.

În ocolul nutrețiului se află: girada de tului (kukoricza koré rakás), elanile (kalangya), cihonele (kis kalangya) de

fân, de paie, măzărice (bükköny) o ploscă (*boghii, kis boglya*) de otavă, apoi sub o streșină *grebla*, furceriu (*vusvilla*), ploscarii (*boglya hordó rudak*), sapa, secerea, și alte *unelte de economie*.

Cobașele (edificiile, épületek) cari se află în ocol sunt următoarele: poarta, porțița, casa, cuptoriul, cămara, cotarca, șopru, poiata cu șura, cocina (*disznóol*), puiogele dela *poști* (*istáló hiuk*), la cei mai avuți (mai gazde) pivă (*magtörő*), tease (*sajtoló*), vinarsăria (*pálinka főzde*) etc.

Hainele bărbaților, dar mai cu seamă a tinereimei plină de viață, când se înbracă serbătorește sunt impunătoare. Bărbații poartă pe cap: Pălăria de păr neagră ori sură cu gardini nici prea înalte, nici prea scunde (*alacsony karima*). — ori căiță (*șapeă*) neagră ori albă lucrată cu gust.

Trupul și-l'mbracă cu cameșă simplă ori'mpuiată lungă până la genunchi. Peste cameșă poartă vara când e cald un brâu. Iarna însă ori când merg la lucru greu curaua cea lată și cu catarâmi, în cari 'și țin banii, și care de multe ori servește ca apărătoarea trupului.

Peste cameșă și curauă poartă pieptariul care se îmbumbă la subsuoara stângă, și în partea dinainte e împuiată cu mai multe figuri și flori cusute cu fir, rudița constătoare din mai multe colori; peptarul, acesta mai cu seamă la cei avuți e văpsit în culoarea cafeiului și pe deasupra e decorat cu un șinor din sârmă de aur.

În picioare poartă cioareci de lână de pănură albă, nobilii poartă cioarecii șinorați cu șinor negru, cicalalți însă nu.

În timpul mai nou nobilii, dar numai unii, cari se țin mai deștepți și fac cioareci din pănură neagră și prea puțini sură.

Ca încălțăminte preste tot poartă opinci, cu curele de piele, în opinci au obișnuit să poartă și decorațiuni țesute și ajung până la genunchi.

Presto toate acestea haine, poartă apoi *șuba* de pănură albă ori neagră.

Șuba are forma unui chepenoag mare, care ajunge până din jos de genunchi; deasupra e mai strimță, de desupt largă, și mult seamănă cu toga romanilor celor vechi.

Șuba pre margini e tivită cu un șinor de culoarea ei, și îi făcută de muerile ori fetițele mai mici. Gulerul ei la cele negre e vênăt (kék) la cele albe la bătrâni ear e vênăt; la cei tineri cam de comun roșu (orange Gelb).

Peptul șubei mai cu samă la tineri e decorat cu o mulțime de figuri formate din șinoare.

Șuba sê poartă mai cu seamă preste umere, și când un june sdravên e 'mbrăcat cu ea îi dă un exterior foarte plăcut eroic și antic.

Bărbații mai toți au câte o căciulă (straiță în forma capuției militare) țăsută anumit cu pui și cu ciucuri din pătură albă.

Muerile poartă pe cap conciu, cărpă (keszkenyő) cum-părată din tîrg, bătrânele propodă albă.

În urechi au cercei din boltă.

La grumazi mărgele și latițari.

Pre trup cameșă și poale, — presto cameșă pieptariu rochel și scurteică, — de desupț rochie țăsută de lână cu multe figuri cam închise. Preste rochie poartă eară cătrintă de lână.

În picioare au opinci, cari sunt legate preste călțunii de lână cari ajung până la genunchi: In serbători și Domineca muerile cari sunt mai avute poartă cizme.

Portul mai sus pomenit 'l au muerile nobile. Celalalte mueri au pre cap: ceapsă cu comițe, conciu, propodă, salie; la urechi: cercei; la grumazi mărgele și bani mulți, taleri, livre, etc. Latițariul încă 'l poartă pe cap.

Pre trup au cameșă 'mpuiată frumos atât pre piept cât și pre mâneci; figurile împuiate resp. cusute pe piept și pe mâneci sunt foarte frumoase și admirabil compuse. Mai au pre trup: pieptar împuiat, poale, înainte cătrintă cusută ori țăsută cu mii și mii de figuri bine așezate, în dărăpt au opregul.

Opregul și cătrinta sunt legate la mijlocul trupului cu brâu în multe colori țăsut.

Muerile earna proste hainele lor poartă șubă înfundată, care are o proporțiune plăcută, e din pănură albă și cam samână cu căputul de demineată care 'l poartă Doamnele.

Oamenii noștrii de pe aicea carna se folosesc de cojoace lungi până la pământ, de culoarea albă, în partea din nainte lucrata cu multe figuri.

Cea mai mare parte a hainelor le fac și pregătesc ei înșii. Ce cumpără din boltă, le aduc din Hațeg.

Earna bărbații: taie lemne, au grijă de vite, merg la pădure, cară gunoiu, și reparaază uneltele de economie, aduc fân dela munte.

Muerile: fac de mâncare, mătură casa, spală vasele, spală hainele, torc, țas, albesc pânza, și ajută bărbaților la lucru.

Copii: merg la școală, se joacă, se dau pe gheață, se sanie cu bârzeica, umblă la capre, și ajută părinților la lucru.

Vara bărbații: ară, seamână, grapă, sapă, seceră, cosec, adună și uscă la fân, fac clane, cară, umblă cu tovară, culeg, îmblătesc și fac la drumuri.

Muerile: fac mâncare, au grijă de casă și de copii, spală hainele, sapă, seceră, fac la fân, plivesc, răsădesc în grădină, culeg cânepă, o topesc, o meliță, spală lână, torc și ajută bărbaților la lucru.

Copii: se joacă, umblă la vite, și ajută părinților ce pot.

— În zilele de lucru lucrează de demineața până sara. Demineca și în serbători merg la birt și beau, și joacă. Earna însă când e noaptea lungă se fac șezetori și clăci de tors.

Bând vorbesc și povestesc multe, glumesc și cântă. Rar se bat.

Până bătrânii beau, tinerimea începe a juca la sunetul fluerului sau vioara țiganului, jocurile naționale: *hațegana*, *brâul* și *hora*.

Când tinerii joacă, chiuiască, și cântă, flecare atunci prin strigăturile spuse în poezie și descopere anima adoratai sale; ba de multe ori și exprimă ura și năcazul cătră dușmanii sei, din ce de multe ori se nasc bătăi, — deoarece și dușmanul lui îi răspunde tot asemenea în poezie.

Șezetorii cari acum sunt cam oprite, se țin la o casă privată, unde este fată mare, acolo se adună fetele cu furca și feciorii, fetele torc, cântă, glumesc și dacă este flueraș joacă

Şezetorile sunt focularele minciunilor tinereşti.

Claca în tors: se face adeseori, mai cu samă atunci când o muere e singură şi are mult de tors, celelalte mueri şi fete se adună şi îi tore într'o sară tot ce are.

Torcând povestesc, cântă şi glumesc, dar mai mult cântă, după ce se gată torsul fiecare muere capătă un păhăruţ de vinars şi o scrigea de pită.

Copii se joacă: dea surduca (labdázna), paru-putred, banca, vênatul, bătaia cu cătanele, bună calea prin cetate, hoţii, cloca (cloşei) cu pui, masa, cărpa, poarca, patrabota, puiu, babarădăcina, dea trialunga, hoborog, lupii etc.

Copii toată întâmplarea o folosesc ca să şi formeze jocuri, în anul 1883 au grasat pre aici difteritis; mai mult de 2 ani după aceea s'au jucat tot dea mortu, cântau tot cântece dea morţilor, în 1887 au trecut pe aici cătano, după aceea s'au jucat de a cătanele.

Ca să se înşiro deosebit mâncările cari le mănă poporul dominează, la ameazi şi sara, nu se poate; deoarece fiecare mănă ce are şi ce poate, şi care mâncare o face muerea din casă.

POESII POPORALE.

1.

Fă Doamne ceriu-o hârtie,
Și soarele scriitor,
Ca să scrie plângător :
Că n'am prânz
Fără de plâns,
Nici ameazi
Făr' de năcaz,
Nici chiar cină
Cu odichnă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

De-ar avea badea nevastă,
— Mă bădiță, măi!
N'ar umbla pre la fereastă,
— Măi bădiță, măi!
Să coară la lulea oască,
— Măi bădiță, măi!
Și scaun să odichnească,
— Măi bădiță, măi!

3.

Vecină cu mândru june,
Ce-ți e ciud'ășa pe mine. —
C'am iubit feciorul tău?
Haide-mi dară la birău.
Birău-i om înțelept,
Și ne-a legiul p' drept.
Că io-s fată, badea-i june,
La birău n'avem ce spune.

4. —

Măi bădiță buze moi,
Mută-ți casa lângă noi,
C'am un pěr cu pere moi,
Și le-om mânca amândoi.

5.

Așa-mi zice mândra mea,
Să fac ziua ce-oi putea
Și sara să merg la ea,
Că nu-i gură ca la ea.
— Ba mai este și mai dulce,
Numai eu nu mă pot duce.

6.

Când e zi de serbătoare,
Nici chiar capul nu te doare.
Țip furca pe subsuoară,
Și mă duc la beutură.
— Țineto săracă gură!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

7.

La muerea bēutoare,
Nu lăsa grâul la soare.

8.

Mare-i câmpul dorului,
Ardă-l para focului.

9.

Dragă-mi crâșma 'n pădure,
Căci beu vin și mânânc mure,
Dară nu mi cea din sat,
Căci când bou mă și imbat.
Fetițele când mă vęd,
Toate mă prind de șerpar
Și mă 'ndreaptă la birtar,
Toate mă prind de curea,
Să mă duc în birt a bea.

Adalbert Pituc.